

Az építészeti tér genezise IV.

HAJNÓCZI J. GYULA

A térteremtés három módja

Az öt axiómának minősíthető térvizonylat a kerületi térsávban jön létre. Az elemző kísérletsorozat következő fokozata, az alapvető térkerületformák meghatározása. Ilyen három van, a kör, a sokszögű és a négyszögű forma és ezek változatai. A felsorolt esetek a teresedés folyamatát tekintve egyfajta teljességet képviselnek már, mivel a területi térmező is kirajzolódik bennük és körülöttük.

A már ismert belső, aulai kísérleti helyszínen a különböző térformák együttesen kerültek kialakításra, mindegyik egy-egy bejárattal. A szereplők így összehasonlításokat tehettek, az egyik térből a másikba vándorolva.

A térszerű tér. Az európai gondolkodásmód az antik hellén bölcséletben gyökerezik, és a térnek az eszünk segítségével való megközelítése úgyszintén a hellének érdeme. Mint már említettük, a számok bölcséletének, a matematikának a tudorai fedezték fel a számjegyek közötti űröket, és ennek alapján állították azt, hogy van a test (a szóma) és a hely (a toposz), amelyben a testek elférnek. A test és a hely (ami valójában a teret jelenti) tényszerű kettősségét, a későbbi idealista gondolkodás az eszme-tér-anyag (ón-chóra-genézis) hármasságára bővítette, végül pedig dinamikus értelmet kapott a problémánk, amikor a *teret úgy határozták meg, mint a testek közötti viszonylatokat. A teret tehát a testek kapcsolattrendszeréből vezették le, s a rendező elvet taxisznak, thézisnek nevezték.* És mindezekhez járult hozzá az, hogy a színházak díszletképeiben a három dimenziót kettőben ábrázolták, de azzal a céllal, hogy a cselekmény valóságos színterét látszati térrel toldják meg.

Úgy vélem, nincs semmi szégyellni való abban, hogy megrekedtünk a hellén bölcsélet térfelfogásánál és kiindulásul ezt választottuk. Bátran tehetjük, mert még egy hellén felismerés nyugöz le szellemességével. Jelesül az, hogy a legtérszerűbb formát a körben vélték felfedezni. A hellén körépítményekhez, a tholosokhoz, és a határozottan az athéni agorán lévő kör alaprajzú tanácskozóépülethez, a prytaneionhoz fűzött gondolatok szerint, a circulus önmagában visszatérő íve szinte észrevétlenül különíti el a belső világot a végtelen térből. Az anyagot rendező elv itt olyan utat jelöl ki, amely mintegy a testszerű és a térszerű határán mozog. Ugyanakkor az is bizonyos, hogy a körtér a görögöknél eredendően közösségi célokra létesült.

Amikor az építőtevékenység kezdeteit vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy az ősemler legtöbb kezdetleges építményében organikus formák testesülnek meg, magyarul: saroknélküliek. A lakógödrök, silók, kunyhók, trullók, sátrak, jurták stb. formája mind ilyen volt. Ezek sorába tartozott a legelvontabb, legtisztább organikus alakzat, a kör is, amely végső soron ugyanolyan tulajdonságokkal bír, mint az ilyen-olyan ívekkel határolt „sarkatlan” tériség. A kör térkerületformában azután olyan lehetőség rejlett, hogy a térlefedés egyenes is, íves is lehetett anélkül, hogy függőleges térfalat kellett volna emelni. A térburok teljes egészében, azonos rendezői elv szerint formázódhatott

ki. Mindez földre helyezett félgömb formáját ölthette, azaz hemi-szférikus alakzatot, amelyhez szinte magától értetődően kapcsolódhatott hozzá a végtelen, a szférikus tér képzete.

Még tovább menve: az ókori Kelet kultúrájában nemcsak az eföldi világot, hanem annak égi párhuzamát is, az ánti-világot, körnek képzelték el és így is örökítették meg a cserélapokon. Jelezve azt, hogy e formát kozmikusnak értelmezték, a végtelen térrel azonosították. És a kupolát égbolt-utánezatnak tekintették a későbbi történelmi architektúrában is, amikor már súlyos, függőleges oldalhatárokat koronázott meg, és kör alaprajzú városfalakkal vették körül a világ közepének tartott metropolist, pl. a középkori Bagdadot.

A kör formájába – akár vízszintes, akár függőleges megvalósulásába – tehát nem véletlenül érezte bele az ember a végtelen távlatait, illetve „távlatlanságát”. És hasonlókat gondoltak kísérleti csoportunk résztvevői is, amikor belülről, kívülről is megismerve a paravánfal-elemekből kikanyarított körteret, így vélekedtek:

belülről

- Merő kiegyensúlyozottságot érzek;
- Túl nyitott nekem ez a tér, a többihez viszonyítva;
- Amikor bementem a térbe, önkéntelenül ki tudtam egészíteni magamnak a térhatárt, mögöttem is;
- Kellemes volt benn, állandó egyenletességet tapasztaltam;
- Fennkölt és ünnepélyes ez a tér, melegség tölti be az egész rotundát;
- Ez biztosan nem lakótér, közösségi épületbe való;
- Jó a benne való tartózkodás és a közlekedés, mert a falak mentén sétálva mindig tudom, hogy mi következik;
- Mozgásra ösztökél, a legjobb a fal mentén haladni, és a közepén megállni, a többi helyen bizonytalan a tartózkodás;

kívülről

- Kívül menni a körfal mentén stresszhatást váltott ki bennem, mert nem tudtam mi következik;
- Izgalmas a körséta, mert mindig kíváncsian vártam, hogy mi következik;
- Rossz kívülről, mert állandóan változik;
- Furcsa kívülről, állandó sebességű haladásra ösztönöz az ív követése;
- A külső térhatár mindig eltűnik;
- Az ív vitt és sodort, körbe-körbe.

A kör kerületi térsávja tehát egynemű és végtelen, kívül-belül egyaránt, éppen azért, mert folyamatos láncolatba olvadnak össze a „belső sarkok” is, meg a „külső sarkok” is – ha a kört végtelen sok, apró oldalakból összetett sokszögnek gondoljuk – mint ahogyan az is. A területi térmező pedig intenzíve (belterjesen) egyetlenegy, önmagába visszakerelkedett, befelé sugárzó belső „sark”, míg extenzíve (kültérjesen), ugyanilyen módon létrejött, szétsugárzó külső „sark”. A határoló felület irányváltása magától értetődően, *diszkrétén* megy végbe-végtelenbe, így egyfajta *térharmónia* jellemzi mind a kerületi térsávokat, mind a területi térmezőket. És hasonló állítható nemcsak erre a szabályos idomra vonatkozólag, hanem az íves térhatárokba foglalt mindenféle térre is, mivel az anyag, ami a teret életre keltette, önmaga légiesen megformált. Láthatatlan építészet teremthető meg, íves határoló felületek eszközeivel.

A szakaszolt tér. A szabályos sokszögű terek átmenetet képeznek a kör és derékszögű sarkos terek között. Hiszen mindkettőben a térhatár a központi tengelyhez viszonyítva minden irányban szimmetrikusan haladva alkot egységet. A különbség annyi, hogy a szabályos sokszög határán futó felület irányváltása szakaszonként, enyhe törésekkel történik, a kör esetében a térhatár egybesimul töretlenül.

Központos voltuk idézte elő, hogy a kísérleti szereplők sok hasonlóságot fedeztek

fel a szabályos sokszögű és a kör alaprajzú tér között. Ezt sem tartották mindennapi formának, azaz lakótér számára alkalmasnak, ebben is éreztek bizonyos teatralitást.

A belsőt „nyitottnak” vélték a derékszögű sarkos térhez viszonyítva. A fal tört vonalvezetése ellenére nem kötöttek és merevnek, hanem kellemesnek, biztonságosnak és kiegyensúlyozottnak ítélték a térhatást. A poligon kívülről emlékeztette őket a körre, megjegyezték, hogy míg annál állandóan „eltűnt” a határoló felület a körbesétálás során, addig ennél rövid, egyenes szakaszok követték egymást, ami sejtette az elkövetkezendőket.

Az alapvető térkerületformák eredetének, genezisének keresgélése közben, arra az eredményre jutottunk, hogy a nyugati építészettörténet első sokszögű tere – jelenlegi tudásunk szerint – *Andronikos* óraháza, az athéni *Szelek tornya* volt. A Kr. e. 50-ben épült oktagon formája tehát időrendben a legfiatalabb téralakzat, hiszen az ember kör, négyzet, négyszög alaprajzú tereket már évezredekkel előtte épített. A kis meteorológiai figyelőállomás alaprajzi formájának pontosan tudjuk az indokát, hogy azért lett nyolcszögű, mert a szélrózsának nyolc irányát jelölte ki, a frízen megszemélyesítve ábrázolt szélistenek, és az építmény tetejének forgó szélkakas tanúsága szerint. A kört tehát szakaszos oldalakra bontották szét, és az épületet a környező téri világ feltételezett iránycsokrának, sugársorának a közepébe helyezték.

A kb. száz évvel később épült *Domus Aurea*ban, *Nero* ró mavárosi palotájában az oktogont a világmindenség másának nevezte a császár életrajzírója, és a többi szabályos sokszög, az öt-, hat-, tíz- stb.-szög alakú térkerületforma is szimbolikus jelentéseket hordozott. Az egyöntetűen szakaszolt térhatárokkal övezett tér tehát kigondolt „műforma” (ezért bukkant föl olyan későn) és valóban olyan feladatokra alkalmazták, amelyek – egészen tág értelmezésű – műgondot igényeltek. A szabálytalan sokszögű terek, a poligonokkal csak számszerűen függnek össze, ezért a szabálytalanokat aorganikus sarkos tereknek lehet értelmezni.

A térhatároló felület megszakadása (a tér bejárata) nyilván hatással van a térszerkezetre, mert nem mindegy, hogy hány van belőle, és hogy hol nyílnak az ún. térindítások. A kísérleti helyzeteket tudatosan egy bejárattal láttuk csak el, éppen azért, hogy a különböző térkerületformákat lehetőleg a maguk érintetlenségében elemezhessük.

A kör és a szabályos sokszögek esetében teljesen közömbös hogy hol nyitják meg az egyetlen bejáratot. Az eredmény ugyanaz mindkettőnél: az ajtóban állva a tér a maga teljességében feltárul, de a középpontba képzelt függőleges tengelyt, egy vízszintes axis metszi át, amely kijelöli a tér további tagolásmódját és meghatározza a tér berendezését. A rotunda központosságának tisztaságát csak úgy lehetne megőrizni, ha a központban, a padló alól előbújva lehetne a teret megközelíteni. Vagy pedig több bejáratra van szükség, háromra, de még inkább négyre, a fő tengelyekbe esőekre. Úgyhogy igazi központos körteret a történelemben látványosan először Palladio alkotott.

A sarkított tér. Elgondolkoztató, hogy a négyszög alakú térforma eredetét és elterjedését az építészetben homály fedi és a tudomány mindmáig adós kialakulásának egyértelmű magyarázatával. Pedig nap mint nap ilyenekben élünk, és minden pontos statisztikai adat nélkül is megállapítható, hogy a világépítészetben ezekből van a legtöbb.

Az építészet anyagi és műszaki oldalának irányító erejében hívők elsősorban a fára gondolnak. Az ősi időkben, a természetes építő alkalmatosságok közül a föld, az agyag, a megdolgozatlan görgeteg kő „alaktalan”, azaz organikus formájú építmények létesítésére voltak alkalmasak – mondják –, de a flóra egyes teremtményei, a sás, a nád és az egyenes törzsű fák formáiban benne rejlett annak a lehetősége, hogy azokból valamiféle sarkosat eszkábáljanak össze. Amikor pedig a fadúcos építésmódról áttértek a téglá használatára – mint ahogyan ez Mezopotámia őskorában vált

megfigyelhetővé – akkor a hasas, az ún. plan-konvex téglából legtöbbször íves oldalfalú építményeket emeltek, de a négyzetes téglából már szögleteseket építettek. A derékszögű formálásmódnak az eredetét mások a szövés technikájából vezették le, a felvető- és vetülékszálak rendszeréből.

Építészeti szempontból szakszerűtlen lenne az efféle jelenségeket figyelmen kívül hagyni. Az anyag meghatározó erején túlmenően azonban valami más is kellett ahhoz, hogy a formaelem általánosodjék. És itt méltán utalhatunk az emberi testalkat függőlegességére, a jobb meg a bal kezünkre, a látómezőnk inkább horizontális jellegére, és elsődleges és önkéntelenül előre történő mozgásirányunkra. Ha igaz az a feltételezés, hogy az ember kivetíti környezetére ezt a koordináta-rendszert, akkor ebből önként adódik a következtetés, hogy a derékszög, akár így, akár úgy: *emberies*. Amikor megcsodáljuk a jégkristályok csodaszép alakzatait, és egyáltalán a kristályosodás folyamatát, a méhkaptár cellarendszerének textúráját, az élő szövetek mikroszkopikus metszeteit stb., vagy akár a felhők gomolyait, a hegykontúrok bizarr szépségeit stb. – mindenhol mértaniasság és szervesség van a természetben, de az a „legegyszerűbb” mértaniasság, hogy derékszög, az szinte sehol sincs benne. A 20. század utolsó harmadában élő emberek nagy többségében bizonyos ellenérzést váltott ki a szélben-hosszában eluralkodott kubizmus, mert embertelennek érezték, és a lakótelepeket nekropolisokhoz hasonlították. De joggal vetődik fel a kérdés, hogy kiféle-miféle szerzete a Teremtőnek tud a lágyvonalú, lankás-lombos domboldalra egy hasábot odavarázsolni (ami jelentsem példánkban egy lapostetejű házat)? Csak az ember.

A jelenség mélyén feltehetően az rejlik, hogy az ember a benne rejtőző koordináta-rendszer szerint teremtett rendet maga körül. A Megváltó egyik oldalán függött a keresztben a jó lator, a másikon a rossz. Aki becsületesen élt, azt fönnt a mennyország várja, aki becsületlenül, annak alá kell szállnia a poklokra. Azért, hogy megmagyarázzuk a kisgyerekeknek az égtájak elhelyezkedését, mondjuk neki a rigmust: „Elöttem van észak, hátam mögött dél, balra a nap nyugszik, jobbra pedig kél.” A római augurok keresztet rajzoltak az égre, és a négy részbe beröppenő madarak száma, vonulásiirányja szerint jósoltak. Ez a kereszt, az ún. templum lett, (földere vetítve) a váza a négy régiós városnak, a Roma quadratanak, és minden római alapvetésű településnek, katonai tábornak és polgári városoknak egyaránt, s ez jelölte ki a két főút, a cardo és a decumanus derékszögét.

A derékszög ember alkotta rendet jelent. A római város említéséhez csatolhatjuk a másik – a korábbi – klasszikus kultúra, a hellén eljárást az urbanisztikában, a derékszögű utcahálózat szerint való telepítést. Erről Arisztotelész így tudósít: „A magánházak építését illetőleg kellemesebbnek és minden egyéb célra alkalmasabbnak tartjuk ugyan, ha a város rendezett alaprajz és az újabb, úgynevezett hippodamosi tervrajz szerint épül, a védelmi biztonság szempontjából azonban – éppen fordítva – az a célszerű módszer, ahogy régebben építkeztek: az ilyen építkezésű (nem szabályos alaprajzú) városból nehezen keveredett ki az ellenség és nem is tudták a támadók olyan könnyen átkutatni. Ezért tehát mindkét építési módnak érvényesülnie kell (s ez lehetséges is, ha ti. úgy építjük az utcákat, mint a földművelők a szabályos szőlősorokat), s ne az egész város legyen szabályos alaprajzú, hanem csak egyes részeiben és egyes helyeken, ez felel meg igazán a biztonság és az ízlés követelményeinek”. Magyarán: ha állandó békés körülményekkel számolhatnánk, és nem kellene tartanunk az ellenség előidézte zűrzavartól, akkor az egész város lehetne ún. szabályos településszerkezetű, azaz derékszögűen „rendes”. Az más kérdés – de az építészeti dialektikájához tartozó dolog –, hogy Arisztotelésznél az organikus forma a biztonságot jelenti, tehát szükségszerű hasznosságot, és a szabályos forma az ízléseset – míg manapság az emberek nagy része nem így vélekedik.

A derékszögű térkerületforma kísérleti vizsgálata bonyolultabb műveletsorozatok

elvégzését igényelte mint a korábbiak, ami meglepőnek hangozhat, hiszen a legközönségesebb és a legáltalánosabb formának tűnik. A derékszögű sarkos térnek sokkal több változata van, mint a kör- vagy a szabályos sokszög alaprajzúaknak. Lehet négyzet, és az oblongum változatai szerint alakul: a folyosónál kezdve a kiegyensúlyozott arányú négyszögeken át a terjengős termékig. Az a célzatos megkötöttség pedig, hogy csak egy bejárat nyíljk a térbe, azt mutatta meg, hogy ugyanannak a szögletes helyiségnek a térszerkezete teljesen megváltozik a különböző oldalakon nyitott térindítások esetén. Mindezek bevezető és kiegészítő kísérletek lebonyolítását tették szükségessé.

A hegyesszögű térhatárkapcsolat és a háromszögű térkerületforma szituációjáról a kísérletet lebonyolítók ekképp vélekedtek:

- A hegyesszögű belső sarok térhatása szűkös és nyomasztó;
- Nem idézett fel bennem térélményt, csak paravánt látok;
- Szorító, az összes belső sarokhoz viszonyítva a legrosszabb;
- Bent elég kellemes, ha kifelé fordulok;
- Bolondok házában éreztem magam, ahol mint ápolts csak úgy beülök a sarokba és elvagyok magamban;
- Még mindig jobb, mint a derékszögű térsarok merevsége.

Kiértékelésként megállapítható, hogy jellegzetes a szűkös hely „akaratossága”, ha úgy tetszik: agresszivitása. Újból felbukkant az öblös térkapcsolat vonzása, de hátat fordítva a saroknak, és érdekes az erős benyomásokra vágyó szereplő reagálása, a nem megszokott kedvelése.

A sarkított tér további „előtanulmányaképp” kialakított egyenlő oldalú háromszög térkerületformán először az egyik oldal közepén nyílt bejárás, másodjára az egyik sarkán.

Oldalbejárat esetén:

- Az első benyomásomat meghatározta a velem szemben lévő sarok, ami elég kellemetlenül érvényesült. A sarokban megfordulva, egy pillanatra szimmetriát éreztem, de mégsem kellemes a tér;
- Beléptem, a szemben lévő sarok beszívott, azután megfordultam, és elbizonytalanodtam;
- Középen a legjobb tartózkodni benne;
- Nem vonzottak a sarkok, a centrumban éreztem a legkellemesebben magamat;
- Amikor egyedül mentem be, az nem volt jó, csoportosan jobb volt benne tartózkodni;
- Amikor csoportosan bementünk a térbe, nem éreztem olyan „vadnak” a teret, mint egyedül, mivel ekkor – társaságban – „megfinomodott” a térhatás.

Az egyenlő oldalú háromszögű tér valójában központos, és ezt néhányan érzékelték is. Az esettanulmány példát szolgáltatott arra is, miként takaródik egymásra az időleges, az efemer és az állandó, a krónikus tér hatása. Kiderült ui., hogy az adott térforma alkalmas hely az összejövetelre, de jelen esetben olyan „háttér-érzéssel”, hogy a darabosnak ítélt hatás itt ellágyult a csoportos tartózkodás közben.

Sarokbejárat esetén:

- Kellemesebb a sarokbejárat, mint az oldalsó, mert nem szűkül össze a tér hirtelen, kifelé jövet viszont szinte ki kell bújni az ajtón;
- Az oldalbejáraton belépve a szemben lévő sarok célt jelölt ki, de most belépve, nem tudtam, jobbra menjek-e vagy balra;
- Nem volt kedvem bemenni, mert a bejáratban megállva, átláttam az egészet;
- Lényegesen jobb a sarokbejáratos, mint az oldalajtós, de nem jó ez a tér sehogysen;
- Olyan ez a tér, mint a fifikás utcalány, aki a legszebb oldalát mutatja. Beszippan-

tott, azután ide-oda néztem a sarokba, ami kellemetlen volt, megfordulva meg kilökött a tér. Rövid ideig élvezetes, de hosszabb tartózkodásra nem...

A háromszögű tér kevés számú, de szűkös sarkaiban kétségtelenül térsűrűsödés következik be. A kerületi térsávban így három határozott pólus keletkezik, amelyek egyforma távolságra vannak ugyan egymástól, s így bizonyos mértékig kiegyenlített térmezőt hoznak létre, de ennek ellenére az effajta – a gyakorlatban elég ritkán alkalmazott – térfajtaban nagyok a térfeszültségek.

A sarkosság „viselkedésének” a kinyomdokolása során, a következő kísérleti helyzetet a négyzet alakú tér képviselte, sarokbejárattal. Tehát az a szituáció, amelyben a térhatárok derékszögben csatlakoznak, de nem olyannak érvényesülnek. A fiatal, leendő építészkollegák véleménye a következő volt ezúttal:

- Nem zavaró ez a megközelítésmód, kellemes, hogy nem látok fix, eldugott helyeket, s átlátom az egészet;

- Kedélyes ez a tér így, komótosan bevezetett, körülnéztem, mint az erdőben, ahol a fákat az ember csak úgy szemlélteti. Nem a tér uralkodott, volt olyan érzésem, hogy én vagyok az úr;

- Magamban körhöz hasonlítottam, körbementem, levágtam a sarkot, mint ahogyan mindig is szoktam;

- A háromszögű térhez hasonlít, a bejárattal szembeni sarok vonzott, itt hátat fordítva, kitárult a tér;

- Egyből az átlón indultam el, megálltam a közepén, itt kellemes volt. Igaz, hogy a háromszögű tér eszembe jutott, de a bezártság érzése itt nem szorongatott.

A nem szokványos megközelítés az „egyenlő oldalú négyszögbe”, a kvadrátba, a központosság érzését váltotta ki több belátogató alanyban is. Hiszen volt aki ellágyította magában a sarkokat és a közepén érezte magát a legjobban. Természetszerűen a háromszögre is utalás történt. Akár így, akár úgy, az kétségtelen, hogy a sarkok térvizonylatai meghatározó erővel befolyásolják a térstruktúra kialakulását.

Végezetül következett a tulajdonképpeni cél megközelítése, azé a derékszögű térformáé, amelyik beilleszkedik az emberben latensen benne rejlő térrendbe. Első lépésként a kísérleti helyzetet úgy alakítottuk ki, hogy a kvadrátikus tér bejárata az egyik oldal közepén nyílt. Az általános jellegű megjegyzések közül kiemelkedő az az észrevétel, amely szerint ez az egyetlen térforma, ami belülről-kívülről „egyforma”. Kívülről azért, mert a térhatár irányváltozására fel lehet készülni.

A konkrét válaszok így sorjázta egymás után:

- A megszokott térforma, hiszen ebben élek tizenkilenc év óta. Hogy ez négyzet? Nem is vettem észre, de ez nem is számít. Akár kvadrát, akár oblongum, a lényeg az, hogy négyszögletes;

- Egyedül mentem be, kellemes, otthonos formájú ez a tér;

- Egyedül körülsétáltam, a sarkokat elkerültem;

- Csoportosan jó együtt lenni benne. A tér, mint fogalom, nem is ötlött fel bennem, egyszerűen jól éreztük magunkat közösen. Egyedül ingereltek a falak, és csak akkor volt jó, ha a bejárat felé néztem;

- Egyedül bemenne úgy sejtettem, hogy a fal mellett tartózkodva valamit produkálnom kellene, a bejárattal szembeni sarokban nyugalom volt, afféle várakozóhelyek ezek, de a bejárat melletti sarkokban tartózkodva olyan leselkedő, fürkésző érzést kelt bennem;

- "Rendes" tér ez, valami bútor hiányzik belőle...

A térszerkezet jellege színesen és változatosan bontakozik ki a válaszokból. A belső sarok sterilen elképzelt befelé sugárzása – vonzása, illetve a tartózkodásra gyakorolt hatása miatt – különféle értelmet nyer a sarok helyzete és a bejárathoz való viszonya következtében. De abban közösek a megfigyelések, hogy a térben feszültség, polari-

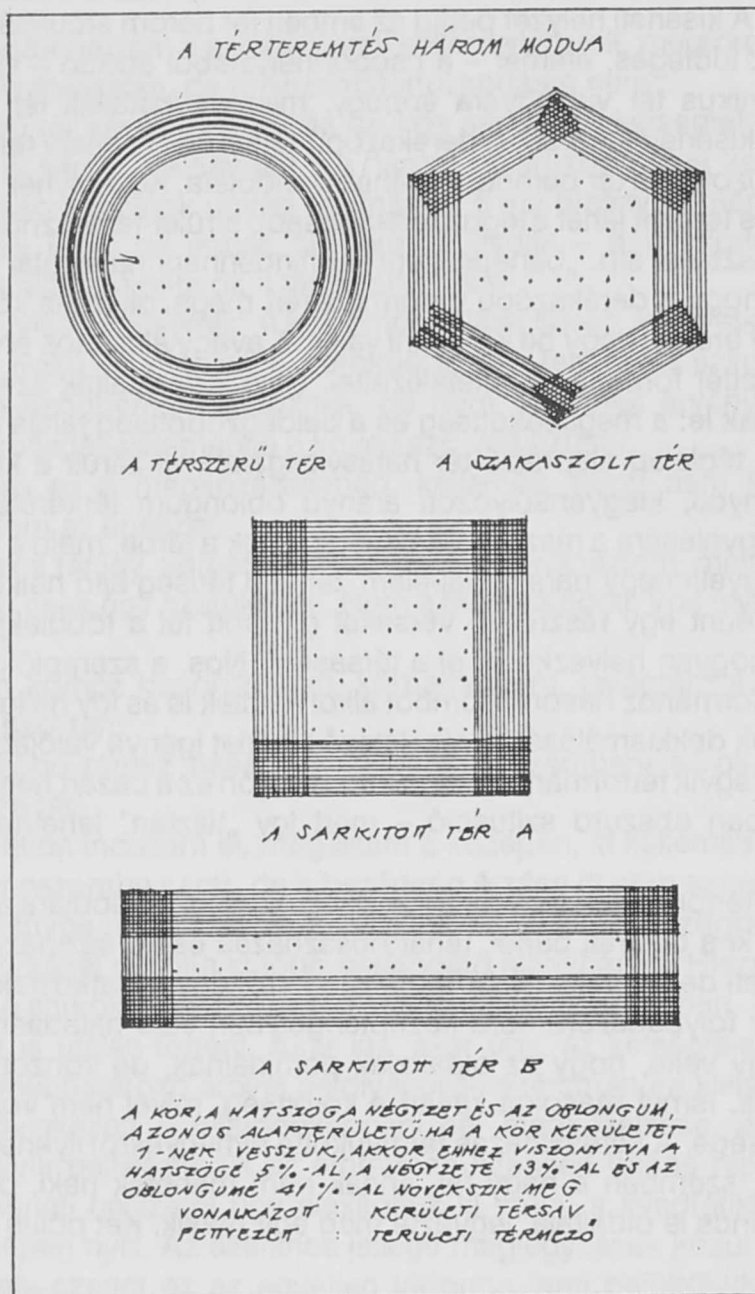
záció keletkezik. A kísérleti helyzet pedig az emberi tér három arculatára vonatkozólag egyaránt utal: az időleges, efemer – a csoporthelyzetből adódó – tér és a szilárdan megformált, krónikus tér viszonyára éppúgy, mint az installált tér igényéről. Nem véletlen, hogy a kísérletek során, a derékszögű térkerület formájú teret látva bukkant fel először határozottan a tér berendezésének gondolata. Közhelynek számít, hogy az efféle szokványos tereket lehet a leggazdaságosabb terület-felhasználással: ágyakkal, szekrényekkel, asztallal stb. „benépesíteni” a mindennapi használat számára. A kérdés csupán az, hogy a derékszögű térforma azért megszokott és közönséges, mert egy teenager úgy érezte, hogy be kell tenni valamit, avagy általános érvényű, emberies tartózkodó és élettér formula. A feltételezettek és a tapasztaltak szerint, a gyökerek mélyebbre nyúlnak le: a megszokottság és a beidegződöttség talaja alá.

Az 1:2 arányú téglalap alaprajzú tér hatásvizsgálatával zárult a kísérletsorozat. A valóban szokványos, kiegyensúlyozott arányú oblongum térkerületformában való viselkedés megfigyelésére a résztvevők besereglettek a térbe, majd a helyére került az ajtót jelképező egyetlenegy paravánfal-elem, tehát a tériség ajtó nélküli lett. A cselekvési szituáció szerint egy résztvevő verseket olvasott fel a többieknek. A kérdés a következő volt: hogyan helyezkedik el a társaság? Nos, a szereplők a hossz tengely mentén, kb. a térformához hasonló tömböt alkotva ültek le és így hallgatták a rövidebb oldalon álló társuk deklamálását. A részletező kísérlet igénye valójában azt követelte volna, hogy mindegyik térformánál vizsgálatra kerüljön ez a bezárt helyzet – még akkor is, ha ez valójában abszurd szituáció – mert így „tisztán” lehetne a térhatásukat elemezni.

Ugyanennek a térformának először a rövidebb oldalán, másodjára a hosszabb oldal közepén maradt ki a bejárati panel, tehát hosszházas és keresztházas térrel „néztek szembe” a kísérleti delikvenssek. A hosszházas térről úgy nyilatkoztak, hogy végigvezet a téren, hogy folyosószerű és a középtengelyben való haladásra ösztökél. Egy másik kollega úgy vélte, hogy az oldalfalak dominálnak, de vonzotta őt a keskeny zárófal látványa is. Ismét másokat zavart a kötöttség, mivel nem volt mozgásuknak választási lehetősége. A keresztházas tér nyújtotta élményekről ilyenek hangzottak el: dilemma elé állít, szemben a nagy fal, annak nem mehetek neki, de akkor merre? Ennek a térnek nincs is oldalfala, jegyezte meg egy másik. Két pólus keletkezik: erre, meg arra.

A téglalap alaprajzú térnek végül ott nyílt bejárata, ahol a hosszoldal vége csatlakozik a rövidebb határfalhoz, tehát nem kimondottan a sarokban, jobbos és balos elhelyezkedésben, egymás után. Így ún. könyöktengelyes térszerkezet keletkezett. A szereplők, szinte kivétel nélkül, a nagyobb térből felé indultak el, és a bejárattal szembeni sarok körzetét szinte észre sem vették. Az excentrikus bejárat tehát egyirányú pályamódosításra kényszerítette a belátogatókat. A jobbkezesek úgy vélték, hogy az volt a kellemesebb, ha a belépéskor, jobbra lehetett elindulni.

A sarkított terekről összefoglalóan azt lehet megállapítani, hogy a teresedés folyamata nem észrevétlenül bonyolódik le, hanem határozottan megkülönböztethető hatáselemek egymásra takarásából, illetve viszonyulásából. A sarkos tereket éppen ezért *indiszkrét tereknek* nevezzük. A hatáselemek a térsarkokban erősebbek mint a töretlen térhatárok mentén, ezért a sarkok egymástól való távolsága szerint alakul ki a téri feszültség, valamint aszerint is, hogy milyen a sarokcsatlakozás, hiszen a trapéz vagy a szabálytalan négyszög alakú térben, különböző intenzitású térelemek keletkeznek a sarkokban. A térkerületformából adódó kerületi térsáv jellegét azután a bejárat(ok) helye, száma módosítja. A különböző térindítások a területi térmezőben egyensúlyt, szimmetriát, avagy megbillenést, aszimmetriát idéznek elő, tehát itt is feszültségek támadnak. Így a sarkított tér elnevezés kifejezi a lényegét: ezek többféleképpen is *polarizált helyiségek*.

Az építészeti tér evolúciója

A térszerű, a szakaszolt és a sarkított gyűjtőnévvel jelölt tériségek a térkerületformából jöttek létre, és a teresedés folyamatának a közbülső fázisát jelentik, hiszen a térlefedés hatóerejét nem tartalmazzák. A térkerületforma fontosságát azonban tovább fokozza az az egyszerű mértani tény, hogy az azonos alapterület körülhatárolásához nem egyforma hosszúságú térfalakra van szükség az egyes alaptípusok esetén. A körfal a legrövidebb, a poligoné valamivel hosszabb, a négyzetesé érzékelhetően és a feszített arányú oblongum esetén egészen jelentős mértékben megnő a térfalhosszúság. Ami azt jelenti, hogy a kerületi térsáv és a területi térmező arányai lényegesen megváltoznak, formára, mennyiségre vonatkozóan egyaránt. A térszerű tér létrehozásához ténylegesen kevesebb anyagra van szükség, ezért „légiesebbek” és a területi térmező az uralkodó, míg a másik végletet jelentő oblongum létesítéséhez sokkal több matéria kell, és a kerületi térsáv a domináns.

A teresedés folyamatának további menetét – a tér fejlődését, evolúcióját és kiterjedését – ez az eszmefuttatás nem kíséri nyomon tovább. Ami ezek után való, annak csak a vázlatát adjuk.

Részletesebben kiművelendő a teljes térburok alaktani valósága. Hiszen itt csak az

alapesetekről esett szó. Ezek változatai, a különböző megközelítésmódok, a határoló-felületek tagoltsága, a térosztás sokféle variációja elméletileg kiműveltek ugyan, de kísérleti igazolásra várnak. A térlefedés pedig tovább bonyolítja a kérdést, mert a térkorona harmonizálhat a térkerületformával (félgömbkupolás rotunda, cikkelyes kupolás poligon, síkmennyezetes oblongum), de eltérő jellegű is lehet (a lapostetős körtér, a csegelyes kupolával lefedett négyzet, a dongás téglalap alaprajzú tér esetében). És mindezekhez járul a több tér és ezek térkapcsolási módozatainak sokasága.

A krónikus, az időtálló tér pedig csak a foglalata, a lehetősége az életünknek. Ha igaz is lehet az a feltételezés, hogy ebben számos emberi gondolat, gesztus, viselkedéselem öltött alakot, elevenné mégis a benne élők teszik, akik belakják, akik berendezik, használják a tereket. Csak az installált és az efemer tér „titkainak” felfedése, árnyalt értelmezése teszi a krónikus (az építészetiileg megformált) teret valóságossá.

IRODALOM

- (1) *Ankerl Géza: Építészet és kommunikáció.* Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1991.
- (2) *Hajnóczy J. Gyula: Vallum és intervallum. Az építészeti tér analitikus elmélete.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.
- (3) *Georg Lavas: Die griechischen Thols-Bauten der kalassischen Zeit und die Wandlung der architektonischen Raumgestaltung.* Tesseloniki, 1974.
- (4) *Herbert Muck: Der Raum. Bauegefüge, Bild und Lebenswelt.* Akademie der bildenden Künste, Wien, 1968.
- (5) *Helmut Hempel: Raumspielmodelle von Herbert Muck, als semiotische Aktionsexperimente.* Wien, 1979.